

Осьодло В. І. доктор психологічних наук, професор,
Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського
<http://orcid.org/0000-0003-2893-4721>

Будагьянц Л. М. кандидат філософських наук, доцент,
Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського
<http://orcid.org/0000-0002-3788-2372>

РОЗПІЗНАТИ БОЙОВУ ПСИХІЧНУ ТРАВМУ: ВСТУП ДО ФІЛОСОФІЇ ВІЙСЬКОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ

У статті здійснено історико-психологічний аналіз передумов наукової концептуалізації бойової психічної травми у європейській науці. Виокремлення та осягнення психічних травм на війні висвітлено у зв'язку із десакралізацією культури, здоланням механістичного світогляду та психофізичного редукціонізму в психології, антропології і медицині на межі Нового та Новітнього часу.

Ключові слова: бойова психічна травма; профілактика; історично-психологічний підхід; філософія психології.

Вступ. Дослідження бойової психічної травми залишаються надзвичайно актуальними в сучасній психології, що значною мірою зумовлено навіть не великою кількістю війн та збройних конфліктів ХХ-ХХІ столітті, а також складністю і чутливістю проблеми допомоги військовослужбовцям, які зазнали травматичного досвіду під час ведення бойових дій, а переважно зміною ставлення демократичних суспільств до ветеранів. Отже, засади, на яких було виявлено та поставлено питання природи бойової психічної травми та методології її здолання, були фундаментальними філософськими й відповідали змінам світогляду суспільств демократії, зокрема в питаннях реалізації пріоритету принципу цінності людського життя й морального обов'язку суспільства перед учасниками бойових дій.

Світогляд суспільства мав виплекати в собі ідею прав і свобод людини, гуманізму як реалізації поваги до людської гідності й прагнення до щастя, щоб доля кожного, хто зазнав бойової психічної травми стала значущою для націй та утримуваних ними урядів. Здолати стигматизацію ветеранів й не полишати їх наодинці з важкими відлуннями жорстких бойовищ стало відповідальністю суспільства достатньо нещодавно в історичних масштабах. Цим пояснюється парадокс: війни, отже бойові

психічні травми, є супутниками, цивілізаційних процесів, однак сама опція «бойова психічна травма» й спроможність її «бачити» й сприймати як суспільно значуще явище виникають у власному смислі слова у ХХ столітті. Завдяки здобуттю цього нового погляду стали можливими докладні сучасні дослідження, які ретроспективно виявляють бойові психічні травми на матеріалах Першої та Другої Світових війн, й навіть війн Стародавнього Світу, що змінює загальне розуміння історії суспільств через висвітлення обставин та чинників розвитку людства, які дотепер перебували у тіні.

Мета дослідження: вивчення зв'язку розуміння травматичних психічних станів людини на війні з панівними філософсько-антропологічними концепціями у до-наукових пре-модерних та класичних модерних традиціях психології, на основі яких формувався пізнавальний інструментарій для виявлення та осягнення феномену бойової психічної травми.

Теоретичне підґрунтя. Становлення науково-психологічного пізнання психічної травми у зв'язку із загальним культурним, політичним, гуманітарним кліматом у суспільстві здійснено у працях М. Фуко, Дж. Герман, Ж. Рюс та ін..

Історико-психологічні й військово-антропологічні розвідки античної людини на війні, наукове перетлумачення класичних

давньогрецьких сюжетів та постатей здійснені в працях Дж. Кроулі. (J. Crowley), В. Ферлі (W. Furley), Р.А. Габріель (R.A. Gabriel), З. Гарленд (R. Garland), А. Гріффітс (A. Griffiths), Д. Харві (D. Harvey), А. Клейман (A. Kleinman), Л. Ролінгс (L. Rawlings), С. Салазар (C. F. Salazar), Д. Шалєв (D. Shalev), Дж. Шей (J. Shay), Л.А. Трігл (L.A. Tritle), Д. Вайтхед (D. Whitehead), Ю. Устинова (Y. Ustinova), Е. Карденья (E. Cardeña).

Чинники “бойового зриву”, конверсійних розладів та посттравматичні стресові розлади на війні розкрито в наукових публікаціях Б.П. Доренвенд (B.P. Dohrenwend), Т.ДЖ. Янгер (T.J. Yager), М.М Волл (M.M. Wall), Б.Г. Андамс (B.G. Adams), Д. Марлоу (D. Marlowe), А.Л. Мішара (A. L. Mishara), М.А. Шварц (M.A. Schwartz), Е.А. Ванштейн (E.A. Weinstein).

Бойову психічну (психічну) травму, теоретичні та практичні підходи до психологічної профілактики та допомоги в умовах триваючої російсько-української війни досліджено у працях Н.А. Агаєва, В.І. Алещенка, Д.С. Зубовського, Н.С. Лозінської, В.І. Осьодла, В.В. Стасюка, Ю.М. Широбокова, А.В. Швеця та ін.

Культурологічний підхід в історії психології, суб'єктно-вчинкові та екзистенційні аспекти самотворчості людини репрезентовані в працях українських психологів В.А. Роменця, В.О. Татенка, Т.М. Титаренко, І.П. Манохи.

В результаті аналізу досліджень бойової психологічної травми, а також розвитку методології психології як самостійної науки в контексті соціокультурних, політичних, гуманітарних змін було визначено міждисциплінарне поле для вивчення умов концептуалізації феномену бойової психічної травми, що триває.

Методи дослідження. Теоретичною засадою даного дослідження є поєднання історико-психологічного підходу та філософії психології. Історико-психологічна деконструкція та переінтерпретація соціально-психологічних феноменів, практик, рефлексій пов'язаних

із психічними травмами війни через застосування сучасної концепції бойової психічної травми. Філософсько-психологічний підхід застосований через виявлення зв'язку до-наукової та наукової методології осягнення бойових психічних травм та їхніх наслідків із поділеним світоглядом, передусім, концепцією природи та сутності людини та її в-світі-буття. У такий спосіб історико-психологічна теорія (метатеорія) піддається філософсько-психологічній рефлексії (метатеорія другого рівня). В статті охоплюється період традиційного та раннього пострадіаційного суспільства – Давня Греція та новоевропейська доба (Модерн) до Першої світової війни як демаркаційної події поміж Новим та Новітнім часом в періодизації історії, в межах яких простежується «зміна оптики» для розпізнавання, пояснення психічних станів людини на війні та відповідних ним психотерапевтичних практик для реконструкції контексту закладення наукової психології війни.

Результати і обговорення. Водночас із суперечливим процесом гуманізації та персоналізації історії необхідною світоглядно-методологічною умовою постановки проблеми бойової психічної травми став процес інституціоналізації раціональної науки та включення в її дисциплінарну самоорганізацію гуманітарних, соціальних, воєнних та технічних наук разом із природничими з XIX-XX століття. В цьому соціальному та інтелектуальному контексті відбувається перетворення психології на науку із власною методологією та емпірично-експериментальним базисом, на які власне спирається інтерпретація і розуміння психологічних наслідків війни у прогресивних суспільствах. Попри істотне переосагнення раціоналістичного духу Модерну в останні десятиліття XX-XXI століття, відкритість, світський характер, раціональність, як це розумів Макс Вебер, залишаються відмітними визначеннями культур демократичних суспільств. Завдяки цьому науковий дискурс психології війни стає провідним у розвитку світогляду суспільства, в якому стають можливими

артикуляція проблеми бойової психічної травми та цілеспрямовані зусилля наукового товариства із допомоги людині на війні.

У дослідженнях наукової думки XIX-XX століття провідна роль відводиться секуляризації як вияву соціально-революціонізуючого руху Просвітництва, що починається із звільнення від впливу релігійних авторитетів та продовжується у звільненні від класичної метафізики як підстави наукової логіки та методології.

Як це було притаманне французьким матеріалістам XVIII століття (Гольбах, Дідро, Д'Аламбер, Гельвецій та ін.), інтелектуальний спротив репресивному контролю Церкви над культурою зосереджувався на забобонах та передсудах щодо природи «душевних станів», що стають одним із провідних об'єктів боротьби. Натомість, на вивільнених від хибних опцій та настанов теренах впроваджувалося природознавство як єдино раціональна вірогідна основа для розуміння людини і світу. Проте, як таке, природознавство XVIII-XIX століття було механістичним, адже найрозвиненіші й єдині повносправні науки, які надавали взірці науковості як такої, були математика та механіка. Багаточисельні виниклі новочасні науки ще мали винайти свою власну методологію разом із формулюванням свого предмета власним понятійним апаратом на ґрунті оригінального експериментального базису, а до того послуговувалися методами механіки та геометрії, розглядаючи людину як «механізм, що повзає вертикально». Наслідком подібної вимушеної інтервенції у поле психології, фізіології, біології та соціології був редуціонізм більш складних явищ та їхніх зав'язків та процесів до базових менш складних, елементарних [4; 5]. Таким чином механістичне, часто, вульгарно-матеріалістичне розуміння природи, суспільства і людини, зокрема психічних станів і процесів, цілком відповідало емансипаторському духу Просвітництва з його довірою виключно до емпіричного досліду та раціонального міркування.

Ідейне світоглядне протиборство Просвітництва із клерикалізмом й

обскурантизмом також призводило до виходу критично налаштованих мислителів в площину пропаганди та контрпропаганди за межі суворого наукового жанру. Застарілі та помилкові погляди Церкви на природу людини та причини її тілесних і душевних проблем розвінчувалися як навмисні вигадки, маніпуляції задля утримання власної влади над людьми, утримуваними у страху й невігластві.

Для розуміння загального соціокультурного контексту «відкриття» феномену психічної травми та започаткування руху до його наукової концептуалізації важливо врахувати, що саме «народження клініки» тобто медичної практики сучасного ґатунку відбулося саме напередодні. Пацієнт тепер переноситься в центр уваги, спостереження, дослідження лікаря, щоправда, як природний об'єкт – живий організм [6], невід'ємний від його взаємозв'язків із середовищем, природним та соціальним, що було справжнім переворотом у медичній практиці, яка з часів Гіппократа, Галена та Парацельса являла собою складну семіотичну систему хвороб, пропорцій гуморів (рідин, секретів) й страшливих підходів лікування подібного подібним, в якій не було місця «самого цього» особливого випадку, порушення здоров'я «самого цього» організму.

Через емансипацію від проводу філософії й початкового зречення від будь-якої умозорної теорії починає у XIX столітті свій шлях як самостійна експериментальна наука (дисципліна) і психологія, обстоюючи свій підхід до проблем із «душевними станами». Центром новаторських підходів у неврології та психіатрії, головним чином, дослідження істерії, став Сальпетрієр – лікарня, перетворена Жан-Мартеном Шарко з притулку для злидених представників паризького пролетаріату на медично-наукову установу нового типу. Ця нова лікарняна установа демонструвала переваги світської освіти та науки у медицині. Ж.-М. Шарко здійснив ретельні спостереження, опис та класифікацію симптомів істерії, такі як амнезія, параліч, втрата чутливості, судоми [1, 23], та надав через застосування гіпнозу ґрунтовні

підстави для того, щоб вважати їх психогенними ефектами, цілком об'єктивними, як і такі, що виникали у наслідок фізичних ушкоджень (раніше пацієнтів із функціональним порушенням при відсутності фізичних уражень вважали симулянтами). Вчитись прогресивним підходам у Ж.-М. Шарко приїздили багато вчених-практиків, серед яких були і П. Жане, В. Джеймс, З. Фрейд та ін.. Останній згадував Шарко як "Покровителя страждених" [1]. За виразом Дж. Герман, остання третина XIX століття була «героїчною добою досліджень психологічної травми», часом великих відкриттів, карколомних революцій наукового світогляду, закладення гуманістичних орієнтирів психологічних і ширше людинознавчих досліджень,

Науковці-просвітники оскаржили монополію церкви на тлумачення «душевних хвороб», зокрема, спричинених важкими реаліями збройної боротьби. Більше того, багато втаємничених психічних станів, закарбованих у витворах образотворчого мистецтва, яким в попередні епохи надавалося міфологічне чи релігійне тлумачення, були перетлумачені у раціоналістичному науковому дусі з природних причин. Ж.-М. Шарко, його учень Дезіре Бурневіль перетворили публічні лекції із демонстрацією на наукових засадах розвінчування зафіксованих містичних явищ як проявів істерії на справжнє захоплене видовище, театр. Наприклад, було переінтерпретовано у психіатричному дискурсі відображення у витворах середньовічного мистецтва випадків стигматів, одержимості, релігійних видінь та зцілень вірою [1, 32].

Ретроспективний психологічний аналіз Ж.-М. Шарко, його учнів та послідовників щодо виявлення в історичних сюжетах минулого психічних проблем реальних і літературних персонажів як наслідків пережитого травматичного досвіду також заклав своєрідний жанр, в якому протягом розвитку психології у взаємодії із іншими гуманітарними науками було зроблено багато відкриттів в річищі саморозуміння людини, становища людини на війні, практик допомоги психологічно

травмованим воякам. Позаяк зазначена практика була започаткована на перших підступах перетворення психології на самостійну науку, не буде перебільшенням твердження про фундаментальну суголосність її із розвідками минулого бойової психічної травми та її лікування із позицій XXI століття.

Юлія Устінова (Університет Бен-Гуріона в Негеві, Ізраїль) та Етцель Карденья (Лундський університет, Швеція) у статі "Боротьба із стресовими розладами та їх лікування в Стародавній Греції" (2013) [8] деконструють знайомі постаті та події давньогрецької воєнної історії на ґрунті узагальнення значного кола історичних, психологічних, антропологічних, філологічних досліджень античних джерел, у яких містяться свідчення про бойові травми, бойовий стрес та їхні короткострокові та довгострокові наслідки, разом із сучасними науковими працями, в яких психічна травма та стресові розлади на війні досліджуються з позицій сформованої концепції та розгорненого категоріального апарату.

Як зазначають Ю. Устінова та Е. Карденья, грецькі історики описували гострі та віддалені наслідки психологічної травми в результаті надзвичайного стресу під час бойових дій. Однак, здолати спалахи безпідставного жаху і паніки серед солдат, перед якими поставали ворожі війська, вдавалося деяким воєначальникам, які проти паніки для повернення воякам здатності діяти та виконувати бойові завдання застосовували бесіду й переконання разом із залученням бійців до виконання повсякденних рутинних справ (Еней Тактик, 4-те ст. до н.е. про спартанського правителя Євфрата та полководця Клеарха). Філософ 1 ст. н.е. Онандр, який написав першу в європейській історії книгу про військово мистецтво "Strategikos", писав, що лікарі піклуються лише про поранених, тоді як добрий генерал здатний "вилікувати душі від депресії", що набагато важче, ніж лікування тіла [8, 8]. Ці методи, які, ймовірно, склалися у 5-му столітті до н.е. виявляються результативними і в сучасності.

Як перший опис посттравматичних психологічних станів авторки висвітлюють “Похвалу Гелені” Горгія, уславленого софіста, який “обговорює сили, які спонукають людей вчиняти мимовільні акти правопорушень”, “що за певних обставин до дії неминучі й тому не можуть бути засуджені” [8, 4]:

“§ 16. Ось наприклад, коли око бачить ворожі тіла та ворожу оздобу на ворожих обладунках із міді чи заліза, для захисту чи для нападу, настає скаламучення зору, й зір каламутить душу. І тоді часто [відважні воїни] пускаються навтьоки, збиті з пантелику. Бо зневага до правил, яка оселяється в душі через страх, породжений зоровим враженням, така велика, що, ввійшовши, вона змушує заплющувати очі на прекрасне, визнане правовим звичаєм, і на благо, народжуване зі справедливості.

§ 17. Завжди були люди, котрі на якусь мить втрачали волю, коли бачили щось страшне. Так страх відбирає ясність розуму і позбавляє здорового глузду. Багато хто впадає тоді в незрозумілий розпач, стає невиліковно хворим і потерпає від страшних маній: так зір записує у свідомості образи побачених речей” [2, 191].

Суть наведених міркувань Горгія полягає в тому, що описані короткочасні стани «втрати волі» пояснюються не в термінах провини й злочину, а як природні реакції людини на надзвичайно важкі обставини, які слід тлумачити не в моральній, в антропологічній (психологічній) площині ті, хто страждає, мають бути виправданими. Наскільки такий підхід вибивався із загалу оцінок людських катастрофічних реакцій на жахіття війни, можна оцінити, враховуючи однозначне засудження таких у давньогрецькій традиції. У Афінах, й ще більш жорстко у Спарті, існували покарання громадян за боягузтво за законами й невблаганне моральне засудження, навіть якщо той, хто їх зазнав, у подальшому вчинив відважні бойові дії, оскільки останні сприймалися громадою, як викликані не мужністю, а страхом осуду й покарання. Ця драматична напруга між природними переживанням травматичних подій та страхом перед громадянським

осудом створювала підґрунтя для важких психічних розладів, які Горгія іменує “втратою глузду”, “безпідставними стражданнями”, “невиліковним божевіллям”. Велика кількість зафіксованих описів втрати волею зору, мови, спроможності рухатись при відсутності фізичних ушкоджень (“соматоформні стани”) [8,10]. У цьому зв’язку привертає увагу велика кількість психічних розладів у спартанських воїнів, рядових і полководців, “спартанці заплатили важку психологічну ціну за постійну участь у війні” [8, 11]. Уславлений воєнний діяч Епізел втратив зір на полі бою побачивши примару, яка вбила бійця поруч з ним, Аристомем, знеславлений в подальшому як боягуз також втрачає зір, як і його товариш, який сліпим пішов у бій та загинув; Клеомен, що збожеволів, нападав на кожного спартанця, а потім вчинив жахливе самогубство, будучи затриманим, видатний полководець Лісандр страждав пригнобленими станами та нападами гніву, Клеарх, один з полководців “Анабазису” Ксенофонта втратив спроможність підтримувати особисті стосунки [8]. Сучасні дослідники виявили також зв’язок між надлишковою жорстокістю на війні, здійсненні репресій проти мирного населення й довгостроковими психологічними наслідками для тих, хто брав участь у таких негідних злочинних справах, аж до руйнування самототожності.

Нічні жахливі сновидіння, страшні видіння уявних демонів, впадіння в стан несамовитої люті й божевілля описували Гомер (“Іліада” та “Одисея”), Гесіод (“Роботи та дні”), Есхіл (“Орест”), Еврипід (“Теракл”), Гіппократ (“Про священну хворобу”), Платон (“Законодавство”) та інші, хоча зв’язок між травматичним досвідом війни та віддаленими наслідками бойової травми ними не вбачався. Заради справедливості необхідно зазначити, що розуміння природи бойової психічної травми та її реактивних та відтермінованих, пролонгованих наслідків складалося значно пізніше вже протягом ХХ століття, а посттравматичний стресовий розлад стали розглядати як психологічний розлад внаслідок переживання травматичної події,

у які поєднуються індивідуальні схильності та «токсичність самої війни» [8, 4] з 80-х років ХХ століття й відпрацювання визначень, параметрів симптомів триває.

У повсякденності стародавньої Греції для зцілення ветеранів від душевних страждань винайшли далекі від медицини техніки, як: оргіастичні ритуали, відвідування театру для лікування «катарсисом». За допомогою при втраті зору, слуху та паралічі звертали до святилищ Асклепія, що за умови щирої віри у божество та чуйного ставлення справді могло бути дієвим при соматоформних розладах [8, 12].

Тоді, як тогочасна Гіппократівська медична спільнота прогресивна у лікуванні фізичних травм без звернення до містичних чи магічних припущень, саме через панівне філософське розуміння природи речей, як виключно фізичної, не вбачала зв'язку складних психологічних станів після бою та важких психічних розладів виключно як наслідок фізіологічних причин [8, 13]. Через заборону розтинів тіла грецькі лікарі фактично не вивчали анатомію, як і фізіологію людини. Натомість, відповідно до панівної «гуморальної теорії» як базової пояснювальної конструкції лікарі гіппократівської школи практикували «звільнення організму від надмірної кількості жовчі та мокротиння», призначаючи пацієнтам дві отруйні рослини: морозник білий (грецьке *Helleboros leukos*, лат. *Veratrum album L.*), який викликає нудоту й блювотиння, і морозник чорний (грецьке *Helleboros melas*, лат. *Helleborus cyclophyllus L.* або *niger*), що має проносний ефект. Про властивості й застосування цих сумнівних з погляду науки ХХІ століття у справі психологічної допомоги засобів писали авторитетні вчені Теофраст («Історія»), Пліній («Природна історія», Діоскорид («Про медичні матеріали»)) [8, 13]. При всій страхітливій курйозності такої практики з погляду сучасності, слід зазначити, що гуморальна концепція зберігалася у лікарських настановах, військових і цивільних до 20-го століття, що в сатиричній формі було відображено Ярославом Гашеком у

«Пригодах бравого вояка Швейка» (8. «Швейк-симулянт»).

Під час Першої світової війни, яка значною мірою була війною окопною із потужним застосуванням артилерії і бомбардувальної авіації, масовість психічних травм військовослужбовців із супутніми стресовими розладами була вражаючою. Так психічні ураження становили 40 відсотків від всіх жертв у Британській армії [1, 40]. Для солдатів із бойовим травматичним неврозом перепрофілювали звичайні лікарні. Однак, природа травми спочатку пояснювалися фізичним ураженням. Британський психолог Чарльз Майєрс пов'язував перші випадки із травмами внаслідок вибухів снарядів й назвав такі травми «контузією» («shell shock»). Коли ж виявилися випадки контузії, що не супроводжувалися вибуховими ураженнями, стресові реакції почали приписувати або фізіологічним вадам слабкості солдат, або, що ще гірше, їхній моральній неповноцінності («моральна інвалідність»), симулянта і боягуза. Згідно традиціоналістських поглядів тогочасної медицини ж «нормальний солдат повинен пишатися своєю участю у війні і не виказувати жодного хвилювання. І звичайно ж, він повинен бути безстрашним» [1, 40]. Через 25 століть, що відділяли давньогрецькі міста-держави та Європу новітнього часу, погляд найвідоміших традиціоналістських психіатрів як натуралістів і моралізаторів на методи «лікування» психічних проблем вояків в сутності не відрізнялося. Дж. Герман наводить приклад психіатричної практики Льюїса Їлленда, який в книзі «Історичні розлади воєнного часу» (1918), в якій обстоюється вплив через соромлення, погрози та покарання. Лікування німоти через тривалий вплив електричного струму (пацієнт таки врешті заговорив) разом із настановами пацієнту від Їлленда, який повторював «Пам'ятай, що ти повинен поводитись як герой, яким я наказую тобі бути... чоловік, який пройшов стільки боїв, повинен краще себе контролювати» [1, 41].

Психоаналітичний підхід на протилежність традиціоналізму обстоював саме психогенну природу бойової психічної травми й гуманні методи лікування, як співпраці фахівця з пацієнтами. Психоаналітичний погляд спирався на розуміння природи людини, в якій психічне є автономною складно організованою сферою, яку не можна редукувати до фізичного. Під час Першої світової війни були переглянуті погляди на невротичні стани як переважно “жіночу хворобу”. Взірці такого прогресивного підходу у терапії “контузійного шоку” у офіцерів, які потому мали повернутись на фронт, були надані В.Г.Р. Ріверзом, британським професором нейропатології, психології та антропології. Його терапія розмовою ґрунтувалась не на покаранні, а на довірі та відчутті безпеки військовими, їхні добрі відносини з бойовими побратимами. Як зазначає Дж. Герман, Ріверз започаткував метод гуманного поводження з пацієнтами, принципами якого керувалися американські військові психіатри в Другій світовій війні: “по-перше, навіть дуже смілива людина може піддатися непереборному страху; по-друге, найбільш ефективною мотивацією для подолання цього страху було дещо сильніше за патріотизм, абстрактні принципи чи ненависть до ворога. Це буда любов солдатів один до одного” [1, 45].

У сучасній терапії багато психотерапевтичних методів лікування посттравматичних стресових розладів базуються на розмові про травму з терапевтом, когнітивних підходах до поведінки, прообрази яких описані давньогрецькими філософами, істориками та полководцями [8], а поворот до них закладений у “героїчну добу психологічної травми” [1] останньої третини 19-го початку ХХ століття.

Продовжуючи розвивати лінію осягнення специфіки бойової психічної травми вже у ХХІ столітті доктор медичних наук, доктор філософії Джонатан Шей впровадив поняття “моральна травма” та “моральна шкода” в ужиток у Міністерстві Оборони США. “Моральна травма” виникає як ускладнення (“інфікування”,

“крововилив”) психічної травми у надскладних обставинах в наслідок байдужості до підлеглих, зради, кар’єрної мотивації, низького рівня компетентності й креативності, недоброчесності військових лідерів (особливо щодо приписування досягнень). Дж. Шей відомий кожному американському офіцеру не тільки як автор обов’язкових для вивчення творів “Ахілл у В’єтнамі: Бойові травми та знищення характеру” (2010) та “Одіссей в Америці: Бойові травми та випробування повернення додому” (2002), але й як високоповажний психіатр Департаменту у справах ветеранів, який багато років допомагає учасникам бойових дій здолати психічну й моральну травму, приділяючи головну увагу запобіганню психологічних і моральних травм.

У лекції “Ахілл і Одисей сьогодні: що Гомер може розповісти нам про військове лідерство” (2006) [7], Дж. Шей розкриває функції триступеневої моделі профілактики психічних та моральних травм: первинна профілактика “позбавляє від того, що травмує” на полі бою; вторинна профілактика – це “будь-яка військова політика, обладнання, культура і практика, які зменшують частоту і тяжкість травм”, яка має бути в руках лінійних керівників, інструкторів і політиків, а не лікарів, психологів і капеланів; й третинна профілактика – своєчасне розпізнавання та лікування травм по мірі їх виникнення [7].

Роль згуртованості, лідерства та навчання у профілактиці психологічної і моральної травми на військовій службі Дж. Шей вбачає в тому, що це є три стрижні психологічної стійкості військовиків забезпечують довіру, підтримку й успішність між вояками, між лідерами й підлеглими, між військовиками та громадянським суспільством, гостро необхідні для гуртової профілактики психічних і моральних травм на війні. Зміцнення цих стрижнів психологічної стійкості й бойової сили передбачає здолання “тейлористської” моделі, привнесеної у військово відомство, як і в інші цивільні відомства, установи й організації початку ХХ століття. Суть “тейлоризму” передається метафорою

машини із замінними деталями (військовослужбовцями), основна вада її – у врахуванні лише індивідуальних навичок, що для військової організації не є кращою, особливо під час бою [7]. Тим більш, коли йдеться про посткласичну війну – “четвертого покоління”, мережецентристську та ройову (від “рій” – зграя летючих комах), одночасно зростає значення і команди, й індивідуальності особистості кожного вояка, що раніше було притаманне переважно елітним підрозділам.

У такий спосіб антиклерикалізм, природознавчий просвітницький дискурс, раціоцентризм є відмітними рисами мислителів-експериментаторів XIX століття, які створили саму оптику для виявлення, розпізнавання й осмислення психічної травми як об’єкта наукового вивчення й лікування. Людина у фізичному, психічному та моральному відношеннях розглядалась у просвітницькому дусі як продукт обставин та виховання.

Просвітницьке розуміння людини підносило вчених як нових монополістів істини над загалом на ґрунті авторитету науки, адже в суспільстві Розуму все і всі мають бути приведеними до розумного ладу на засадах пізнаних законів. Зміни настали пізніше, в добу завершення Модерну й переходу до постмодерного стану суспільства. Спрямованість до гуманістичних цілей у клінічній практиці психічних захворювань підривалась, врешті решт, зверхнім ставленням лікаря/психолога до пацієнта, як до організму, об’єкта, від волі якого та його власного голосу слід абстрагуватись, як підвладного для докладання унормованих терапевтичних практик.

Цей темний бік епохи “народження клініки” був відкритий Мішелем Фуко, яскравим представником французького структуралізму. В творах “Історія божевілля” та “Наглядати та карати” [6; 9] зворотна сторона “суспільства Розуму” (індустріального, модерного, посттрадиційного) є “дисциплінарне суспільство”, в якому тіло й душа людини підпадає під владу соціальних

практик/інститутів, як осередків виробництва істини та соціально прийнятних норм іменем Науки, Розуму чи Прогресу. Водночас і лікарня, і в’язниця, і школа, і казарма у Модерному суспільстві, згідно М. Фуко зорганізовані за єдиним взірцем “паноптикуму” (проекту “ідеальної в’язниці” Й. Бентама, де організація простору робить кожного постійно-спостережуваним й вже це зумовлює “правильну поведінку” індивідів, навіть за відсутності наглядача. Здолання цієї моделі організації суспільства, отже, й суспільних практик як дисциплінарних у сенсі Фуко становить актуальну проблему сучасного соціокультурного розвитку із відповідною корекцією теорії та практики профілактики та лікування наслідків бойової психічної травми.

Висновки. Релігійно-міфологічний та натуралістичний типи світогляду Давньо Греції не надавали інтелектуальних засобів для розпізнавання психічної травми у “священній хворобі”, безпідставних нападах жаху та паніки й “божевільної поведінки на війні”, пояснюючи їх діаметрально протилежними містичними, магічними або ж виключно фізичними (фізіологічними) причинами. В обох випадках психічні розлади на війні сприймалися як прояв фізичної та/або моральної неповноцінності людини як вояка і громадянина. Ця хибна очка зору зберіглася до Новітніх часів у традиціоналістських колах, далеких від сучасної науки.

Наджорсткий тиск культурної традиції засудження страху на війні, а також “бойова втома” від постійного перебування на війні утворили питомий ґрунт для вражаючого поширення психічних розладів (“божевілля”) у спартанських вояків, виявлених та перетлумачених з позицій сучасної медицини, психології та антропології. Подібні ефекти спостерігалися у Першій світовій війні. Історично-психологічні розвідки феноменології та культурології бойової психічної травми дозволяють виявити універсальні кореляції різноманітних соціокультурних чинників запобігання й здолання важких довгострокових наслідків психічних травм на військовій службі.

Питання психології

Секуляризація науки, освіти та медицини, перетворення психології на самостійну експериментальну наукову дисципліну, здолання новочасного механістичного світогляду стали умовами концептуалізації бойової психічної травми у новітні часи. Загальнокультурним контекстом пізнання бойової психічної травми є зміни в ставленні суспільства до людини, учасників бойових дій, зокрема, цінності і якості людського життя. Перспективним є подальші дослідження трендів гуманізації та гуманітаризації методологій провідних напрямів військової психології бойової психічної травми ХХ-ХХІ століття.

Теорія і практика допомоги військовослужбовцям при бойовій

психічної травмі еволюціонувала у відповідь на важкі руйнівні наслідки для здоров'я, соціальної інтегрованості, якості життя й самої життєвої перспективи значної кількості учасників війн і збройних конфліктів. В цій еволюції була осмислена потреба винайдення шляхів допомоги військовикам вже на театрі бойових дій, під час війни, не очікуючи мирного часу. А також створення обґрунтованої ефективної системи супроводження, підтримки та допомоги учасникам бойових дій на рівні національних інститутів охорони здоров'я й інститутів зі справ ветеранів. Саме така система необхідна Україні вже під час триваючої національно-визвольної війни України проти російських загарбників.

Список використаних джерел

1. Герман Дж. Психологічна травма та шлях до видужання: наслідки насильства – від знущань у сім'ї до політичного терору: Дж. Герман: переклад з англ. О. Лізак, О. Наконечна, О. Шлапак. Львів: Видавництво Старого Лева, 2022. 424 с.
2. Горгій. Похвала Гелені. Переклад з давньогрецької У. Головач, *Переклади*. 2020. С. 185-192. https://er.ucu.edu.ua/bitstream/handle/1/2411/Holovatch_Pokhvala%20Heleni.pdf?sequence=1&isAllowed=y
3. Лозінська Н.С. Психотравма як наслідок травматичного стресу в різних напрямках сучасної психології. Н.С. Лозінська. Вісник Національного університету оборони України 2 (50)/2018. С. 65-73.
4. Осодло В.І., Будагьянц Л.М. Соціально-філософські та психологічні аспекти сучасних війн: моногр. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2018. 408 с.
5. Роменець В.А., Маноха І.П. Історія психології ХХ століття: навчальний посібник. В.А. Роменець, І.П. Маноха. Вид. 3тє. К.: Либідь, 2017. 1056 с.
6. Рюс Жаклін. Поступ сучасних ідей. Панорама новітньої науки. Пер. з французької В. Шовкун. К.: Основи, 1998. 669 с.
7. Shay J. Achilles and Odysseus today. What Homer can tell us about military leadership.: Jonathan Shay M.D., Ph.D., D.V.A. Outpatient Clinic and Tufts Department of Psychiatry, Boston, Massachusetts, USA. 28 August 2006. http://www.hellenic.comserve.com/shay_achilles_odysseus.html
8. Ustinova J., Cardeña Et. Combat stress disorders and their treatment in ancient Greece. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*. 2014 American Psychological Association 2014, Vol. 6, No. 6, Pp. 739 – 74. https://www.researchgate.net/publication/269035855_Combat_Stress_Disorders_and_Their_Treatment_in_Ancient_Greece
9. Фуко М. Наглядати і карати. Пер. з фр. П. Тарашук. Київ: Комубук, 2020. 392 с.

References

1. Herman Dzh. Psykholohichna travma ta shliakh do vyduzhannia: naslidky nasylstva – vid znushchan u simi do politychnoho teroru. [Trauma and recovery: the aftermath of violence – from domestic abuse to political terror.] Dzh. Herman: pereklad z anh. O. Lizak, O. Nakonechna, O. Shlapak Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva, 2022. 424 s (in Ukrainian)
2. Horhii. Pokhvala Heleni. [Gorgias Encomium of Helen] Pereklad z davnohretskoi U. Holovach, *Pereklady*. 2020. S. 185-192. https://er.ucu.edu.ua/bitstream/handle/1/2411/Holovatch_Pokhvala%20Heleni.pdf?sequence=1&isAllowed=y (in Ukrainian)
3. Lozinska N.S. Psykhotravma yak naslidok travmatychnoho stresu v riznykh napriamkakh suchasnoi psykholohii. [Psychotrauma as a result of traumatic stress in various areas of modern psychology] N.S. Lozinska. *Visnyk Natsionalnoho universytetu obrony Ukrainy* 2 (50)/2018. Kyiv, 2018. S. 65-73. (in Ukrainian)
4. Osodlo V.I., Budahiants L.M. Sotsialno-filosofski ta psykholohichni aspekty suchasnykh viin: monohr. [Social-philosophical and psychological aspects of modern warfare.] Kyiv: Vydavdim «ArtEk», 2018. 408 s.
5. Romanets V.A., Manokha I.P. Istoriiia psykholohii KhKh stolittia: navchalnyi posibnyk. [History of psychology of the 20th century: a study guide.] V.A. Romanets, I.P. Manokha. Vyd. 3tie. Kyiv: Lybid, 2017. 1056 s. (in Ukrainian)

6. Rius Zh. Postup suchasnykh idei. Panorama novitnoi nauky. [Progress of modern ideas. Panorama of the latest science.] Per. z frantsuzkoi V.Shovkun. Kyiv: Osnovy, 1998. 669 s. (in Ukrainian)
7. Shay J. Achilles and Odysseus Today. What Homer can tell us about military leadership.: Jonathan Shay M.D., Ph.D., D.V.A. Outpatient Clinic and Tufts Department of Psychiatry, Boston, Massachusetts, USA. 28 August 2006. <http://www.helleniccomserve.com/shayachillesnodysseus.html> (in USA)
8. Ustinova J., Cardeña Et. Combat stress disorders and their treatment in ancient Greece. Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy. 2014 American Psychological Association 2014, Vol. 6, No. 6, Pp. 739 – 74. https://www.researchgate.net/publication/269035855_Combat_Stress_Disorders_and_Their_Treatment_in_Ancient_Greece (in USA)
9. Fuko M. Nahliadaty i karaty. [Discipline and Punish] Per. z fr. P. Tarashchuk. Kyiv: Komubuk, 2020. 392 s. (in Ukrainian)

Summary

Osodlo V. Doctor of psychological sciences, professor,
National Defence University of Ukraine
named after Ivan Cherniakhovskyi

Budahians L. Ph.D., assistant professor
National Defence University of Ukraine
named after Ivan Cherniakhovskyi

RECOGNIZING COMBAT-RELATED PSYCHOLOGICAL TRAUMA: AN INTRODUCTION TO THE PHILOSOPHY OF MILITARY PSYCHOLOGY

Introduction. Throughout the history, the scientific conceptualization of the phenomenon of combat-related psychological trauma was considered as the synergy of discursive and outside-discursive practices in the framework of a certain culture. Nowadays, the phenomenon of combat-related psychological trauma is a focus of the research of the authors of this article.

The purpose of the article is to study the connection between understanding of a person's traumatic psychological states in war and the prevailing philosophical and anthropological concepts in the pre-scientific pre-modern and classical modern traditions of psychology which were a basis to form a toolkit for identifying and understanding the phenomenon of the combat-related psychological trauma.

Methods. The theoretical basis of this study is a combination of the historical and psychological approach and the philosophy of psychology.

Originality. Historical and psychological deconstruction and reinterpretation of socio-psychological phenomena, practices, and reflections related to psychological traumas of war through the application of the modern concept of combat psychological trauma were conducted. The philosophical and psychological approach is applied through finding out the connection between the pre-scientific and scientific methodology of combat-related psychological trauma understanding and its consequences with a shared worldview, primarily, the concept of the nature and essence of a person and his/her being in the world. In this way, historical-psychological theory (meta-theory) is considered to be a subject to the philosophical and psychological reflection (second-level meta-theory). The article highlights the periods of the traditional and early post-traditional society – Ancient Greece and the New European era (Modern) before the First World War as a demarcation event between the Modern and Latter-day times the periodization of history, within which the “change in optics” for recognizing and explaining the psychological states of a person. We can trace war and its corresponding psychotherapeutic practices for the reconstruction of the context of the foundation of the scientific psychology of war.

Conclusion. The secularization of science, education and medicine, the transformation of psychology into an independent experimental scientific discipline, overcoming the modern mechanistic worldview became the conditions for the conceptualization of combat psychological trauma in modern times. The general cultural context for learning about combat psychological trauma is changes in society's attitude towards people, participants in hostilities, in particular, the value and quality of human life. It is promising to further research the trends of humanization and humanitarianization of the methodologies of the leading areas of military psychology of combat psychological trauma of the 20th-21st centuries in view of the urgent need to develop a system of psychological prevention, support and assistance for combatants already during the ongoing national liberation war of Ukraine against the Russians invaders.

Key words: combat psychological trauma; prevention; historical-psychological approach; philosophy of psychology.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.
Received/Поступила: 16.07.22.